

AUTORINIS TARMINIS GRAFOLEKTAS IR JO PERCEPCIJOS GALIMYBĖS

ESMINIAI ŽODŽIAI: tarminis grafolektas, percepcija, dialekto perraša.

ANOTACIJA

Straipsnyje pristatomas rašytinio tarmiškumo tyrimas. Atliekant tyrimą siekta vertinti autorinį grafolektą sakinio tarmiškumo perteikimo ir užrašymo sprendimų požiūriu. Tarmėtyrinio diskurso pagrindas – vienos rytų aukštaičių panevėžiškių atstovės feisbuko įrašai, paskelbti tarminiu grafolektu. Straipsnyje pirmiausia analizuojami autorės-informantės ortografiniai sprendimai perteikti skiriamąsias rytų aukštaičių panevėžiškių ypatybes, paskui pristatomas tarminio grafolekto percepcijos tyrimas, analizuojama, kaip paprastiesiems kalbinės bendruomenės nariams yra perskaitomas ir suprantamas tarminiu grafolektu užrašytas tekstas.

ABSTRACT

This article discusses a study of written dialecticism, conducted in order to assess how the authorial grapholect conveys oral dialecticism and to analyse the spelling choices made by the author. The dialectal discourse used for this study consists of a number of Facebook posts published in a dialectal grapholect by a female informant. The first part of the article focuses on specific orthographic decisions made by the author-informant to convey the distinct features of her native Eastern Aukštaitian subdialect of Panevėžys. The second investigative section of the article examines the perception of a dialectal grapholect, looking closely at how ordinary language users read and understand texts written in it.

ĮVADAS

Tarmėtyrininkai, siekdami pamatuoti tarminių kodų gyvybingumą, įvertinti jų tęstinumą, vis dar daugiausia dėmesį sutelkia į ištartą žodį. Pastangos atskirti autentišką raišką ir tarmiškesnes *vs.* mažiau tarmiškas simuliacijas tyrėjus skatina įvairinti (regioninių) variantų stebėsenos principus ir tech-

nologijas (plg. tiesioginio ir netiesioginio stebėjimo metodai, *incognito* technika ir kt.). Žinoma, tiriamosios medžiagos (sakytinio žodžio) inventorizacijos prieigos užtikrina tiek įvairesnius, tiek ir tikslesnius regioninio variantiškumo tyrimus. Vis dėlto, nepaisant to, kad XXI amžiuje tarmės ir tarmiškumo pažinimas yra daugiamatis ir čia turima omenyje ne tik tarmiškumo duomenų kaupimo prieigos, bet ir apskritai tarmiškumo *per se* pripažinimas (plg. Mikulėnienė 2019: 60–61), vien sakytinio žodžio stebėsena yra nepakankama tiksliai (kiek apskritai gali būti tikslus antrinis diskursas apie žodį) tarmėtyriniam naratyvui plėtoti. Walteris J. Ongas yra kėlęs mintį, kad rašymas suteikia grafolektui galią, gerokai viršijančią bet kurio žodinio dialekto galią (Ong 2002: 8). Taigi, neabejotina, kad rašytinio tarmiškumo tyrimai gali ne tik įteisinti naują tarmėtyrinių duomenų sluoksnį, bet ir suteikti naujų perspektyvų, pirma, vertinti paprastojo pasikiros bendruomenės nario vaidmenį konkretaus tarminio kodo gyvybingumo istorijoje, antra, išsiaiškinti relevantines tarminių kodų ypatybes pačių bendruomenės narių požiūriu, trečia, apskritai įvertinti tarminio grafolekto funkcionalumą, kitaip – naujų grafolektų perspektyvą ir komunikacinę vertę bendruomenėje. Taigi, šiame straipsnyje sutelkiamas dėmesys į rašytinių tarmiškumą, t. y. pristatomas autorinio tarminio grafolekto tyrimas. Pristatysimo tyrimo tikslas dviaskaptis: pirma, siekta vertinti autorinį grafolektą sakytinio tarmiškumo perteikimo ir užrašymo sprendimų požiūriu ir, antra, siekta jį vertinti percepcijos požiūriu, t. y. į kokią auditoriją pretenduojama rašant tarminiu grafolektu.

Tiriamoji medžiaga – vienos iš rytų aukštaičių panevėžiškių atstovių Danutės Montvilaitės feisbuko įrašai, paskelbti tarminiu grafolektu. Danutė Motvilaitė – Paežerio kaime (Panevėžio r.) gimusi, Vilniaus universitete biologiją studijavusi, vėliau Joniškėlyje biologiją dėsčiusi, o paskui grįžusi į Panevėžį rašytoja. Bendrine kalba yra publikavusi pora autobiografinių knygelių (*Pakelių žydėjimo šviesa*, 2018; *Prisiminimai apie Bernotus; Prie ežerėlio*, 2010), feisbuko *Suskalbėjimų* grupėje aktyviai rašo aktualiomis visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo, švenčių temomis panevėžiškių patarme. Galima teigti, kad tokia autorė-informantė¹ atitinka vadinamojo vietinio (angl. *indigenes*) pateikėjo charakteristikas (plg. Chambers 2000: 181, taip pat žr. Aliūkaitė ir kt. 2014: 57). Išskyrus studijų metus, informantė visą gyvenimą praleido patarmės areale. Neturint papildomos informacijos

¹ Siekiant tarmėtyrinio diskurso nuoseklumo, straipsnyje vartojami tiek paskiri terminai *autorius*, *informantas*, tiek ir *autorius-informantas*.

apie jos tėvų kilmę ir gyvenamą vietą, informantės regioniško indeksas (angl. *regionality index*; dėl regioniško indekso daugiau žr. Chambers 2000: 178–181) apibendrintinas kaip 1–3, kitaip – tai tikrųjų vietinių statusą turinti bendruomenės narė.

Medžiagai kaupti taikytas tiesioginio stebėjimo technikos invariantas. Reikia pripažinti, kad regioninio variantiško tyrimuose tiesioginio stebėjimo metodo (angl. *direct method*) ir netiesioginio stebėjimo metodo (angl. *indirect method*) skirtis, pažymint tyrėjo vaidmenį kaupiant medžiagą vienu ar kitu būdu (plg. pirmu atveju – tiesioginio vykdytojo, antru – tam tikro medžiagos kaupimo instrumento (anketos, užduotyno) kūrėjo ir labiau tyrimo vadybininko²), įvertinant medžiagos autentiškumo abiem atvejais rizikas (plg. pirmu atveju įtraukiant stebėtojo paradokso (angl. *observer's paradox*)³ veiksnį, antru atveju – tarminių duomenų užrašymo patikimumą ir pan.), konceptualizuota remiantis sakytinio tarmiškumo stebėsenos idėja. Vis dėlto pačių tyrėjų vykdoma nestandartinės rašybos tekstų paieška, taip pat kaip ir tarminių kodų atstovų kalbinimas, interviu įrašymas, siekiant gauti pirminę tarmėtyrinę medžiagą, atitiktą tiesioginio stebėjimo prieigą. Taigi, orientuojantis į rašytinį tarmiškumą tuo aspektu netgi praplečiama tiesioginio stebėjimo metodo samprata, t. y. toks medžiagos kaupimo būdas numato ne tik sakinines, bet ir rašytines medžiagos kaupimą.

Tiriamoji medžiaga kauta 2022 m. sausio–rugsėjo mėn. Per tą laiką tarminio grafolekto autorės-informantės paskelbti 39 įrašai. Įrašų medžiaga (pavyzdžius žr. 1 lentelėje) yra pagrindas plėtoti tarmiškumo perteikimo ir užrašymo sprendimų kritinį diskursą.

Antrasis tiriamosios medžiagos sluoksnis – autorinio tarminio grafolekto percepcijos užduoties duomenys. Tokia medžiaga vertinga, siekiant praplėsti rašytinio tarmiškumo vertinimą ir kartu pradėti plėtoti diskursą dėl tarminio grafolekto funkcionalumo. Žvalgomoji autorinio tarminio grafolekto percepcijos užduotis sukonstruota metodologiškai pasiremiant Marburgo lingvistinės geografijos mokyklos pagrindėjo Georgo Wenkerio kelta netiesioginio stebėjimo metodo idėja. G. Wenkeris, siekdamas surinkti medžiagą atlasui (*Sprachatlas des Deutschen Reichs*), parengė 40⁴ sakinių

² Dėl metodų žr.: Seiler 2010: 502–506; Van Keymeulen 2018: 49–50.

³ Dėl termino žr. Labov 2006: 86.

⁴ Pridurtina, kad G. Wenkeris, tirdamas dialektus Šiaurės Vokietijoje (Prūsų Reino srityje) 1876 m., pirmiausia naudojo 42 sakinius. Vėliau kurį laiką tyrimams ėmė 38 sakinių rinkinį ir tik 1881 m. išgrynino tuos 40 sakinių, kurie iki šių dienų yra naudojami pirmiausia vokiečių dialektų tyrimams ne tik Vokietijoje.

1 LENTELĖ. Autorinio tarminio grafolekto pavyzdžiai

Irašo laikas	2022 09 04
Irašas	Danutė Montvilaite 4 d. · 🌐 ... Gamt su mum atsisveikin tykė, iš palungva.
Irašo per-raša	Gamt su mum atsisveikin tykė, iš palungva.
Irašo laikas	2022 05 22
Irašas	Danutė Montvilaite ▶ Suskalbėjimai Gegužė 22 d. · 🌐 ... BARAVYKS. Buva matyt untr vasaras puse. Kiek tad turėjo metelių neatamen, ale api muckyklė da kalbas nebuva. A nutikims visiškė paprasts. Tete baisė mėga grybaut. Ka tik nutaikis kiek liusesnė valundo, ja jo i nėra, unt miško išlėkės. Tas mišks panašė už kilometra, gal kiek dagiau. Kiek prašydavo ait kart, ale nelaisdava, sakydava - da ne tau tinai grybaut. Mūsų miškė mišrūs, šlap, žulėt, sunk vaikščiot. Pask tik pavargs, nebepais, bus bėd iš tukės grybautujes. Ale vieno dieno tėvs buvo geram ūp. Pamačio, kad aunas gumins bats, ieškas karzinkas. Vėl ėmio prašyt, kad laistų grybaut. Motin saka - tegul ain, kad tēp nor, pavargs, nuvis akvato. Tėvs saka - aik, ale kė pavargs tē nieks tavi neneš. Baisė apsidžiaugio, pamatys didel miško, pamatys kėp grybė aug. Kėp pasekem miško pomets neužfiksava, a mišk tėvs liepe ait iš paskas ja. Kėp šindė atmen to takel, ai katro auga visokes gražes žolas. Priek mačio tik tėva juods gumins bats. Jis ēje pasidairydams i da joke gryba nebuva radēs. Aidam iš paskas terp žolių pamačio didel gražo grybo rud kepur. Sušaukio - tet, va grybs. Tėvs atroda buva nustebės, a gal tik suvaidina. Išrove to grybo i saka - činai gi baravyks, pats geriauss grybs, i da toks didels i sveiks. Kėp aš ji praejo, a tu pamatė. Nu i pagyre už pastabumo. Kėp tuliau grybavam, kėp namo parėjam pomets irgi nebeužfiksava. I nu ta karta pasidario tuk pat grybautuj kėp i mana tėvs. I pu šei dien stov akys tas miška takels, ruds didels baravyks, i besišypsunts mana jauns tėvs. Nigd neužmiršo tas vietas i šindė galėč tikslė parodyt. Neteisybė kalb, nebegalėč - daba tinai tik miškovežių išmaurot kirtimė.
Irašo perraša	BARAVYKS. Buva matyt untr vasaras puse. Kiek tad turėjo metelių neata-men, ale api muckyklė da kalbas nebuva. A nutikims visiškė pa-prasts. Tete baisė mėga grybaut. Ka tik nutaikis kiek liusesnė valundo, ja jo i nėra, unt miško išlėkės. Tas mišks panašė už kilometra, gal kiek dagiau. Kiek prašydavo ait kart, ale nelais-dava, sakydava - da ne tau tinai grybaut. Mūsų miškė mišrūs, šlap, žulėt, sunk vaikščiot. Pask tik pavargs, nebepais, bus bėd iš tukės grybautujes. <...>

Įrašo laikas	2022 01 22
Įrašas	 Danutė Montvilaitė ▶ Suskalbėjimai Sausis 22 d. · 🌐 Mūsų kaimyns Ladze turėję baužo karvė. Nurėję parduot. Abud su bubel jo gerokė septinto dešimty. Pincijėls gaun, kam jiem tas klapats. Kasdien liuobt, melžt, niekur neatsitraukt. Užteks, viska krautuvė nusipirks. Su saul negivens. Nu i skelbe skelbe, turgavoje turgavoje. Kupčė vis važiava. Ale pasižiūr i saka - karve kėp karve, ale nepriprast. Tukes nesam turėję, nu ne fasons i gana, brukaulyv. I išvažiuoj. Vakar uličio susitiko Ladzienė. Paklausio, gal jo karvė pardave. Saka - vis bėd ne dil karves, ale, kad kupčė razumna nebuva. Karve sveik, piening, nesen. Kas iš ta fasona, grožė, kad naudas, kėp iš ožė. Ale durnam razuma su šaukšt neįkrės. Tė i pasilikam lig pavasare. Gal unt šviežes žolas atsiras razumnesnių kupčių.
Įrašo perraša	Mūsų kaimyns Ladze turėję baužo karvė. Nurėję parduot. Abud su bubel jo gerokė septinto dešimty. Pincijėls gaun, kam jiem tas klapats. Kasdien liuobt, melžt, niekur neatsitraukt. Užteks, viska krautuvė nusipirks. Su saul negivens. Nu i skelbe skelbe, turgavoje turgavoje. Kupčė vis važiava. Ale pasižiūr i saka - karve kėp karve, ale nepriprast. Tukes nesam turėję, nu ne fasons i gana, brukaulyv. I išvažiuoj. Vakar uličio susitiko Ladzienė. Paklausio, gal jo karvė pardave. Saka - vis bėd ne dil karves, ale, kad kupčė razumna nebuva. Karve sveik, piening, nesen. Kas iš ta fasona, grožė, kad naudas, kėp iš ožė. Ale durnam razuma su šaukšt neįkrės. Tė i pasilikam lig pavasare. Gal unt šviežes žolas atsiras razumnesnių kupčių.

standartine vokiečių kalba (pvz.: 1. *Im Winter fliegen die trockenen Blätter in der Luft herum*; 2. *Es hört gleich auf zu schneien, dann wird das Wetter wieder besser*; 3. *Tu Kohlen in den Ofen, damit die Milch bald zu kochen anfängt*) (žr.: Chambers, Trudgill 2004: 15–16; Schrambke 2010: 88–90), kuriuos informantai turėjo išversti į gimtuosius dialektus. Nesiplėtojant išsamiau dėl G. Wenkerio ir jo pasekėjų tyrimų, atkreiptinas dėmesys, kad autorinio grafolekto percepcijos užduočiai parengti reikšminga pati dialekto vertimo idėja. Tik, kitaip negu lingvistinės geografijos atstovų (ar vėliau – apskritai dialektologų) užduotys, autorinio grafolekto percepcijos užduotis paprastiesiems kalbinės bendruomenės nariams yra išversti rašytinio tarmiškumo atvejus į bendrinę kalbą, kitaip – perrašyti tarminį grafolektą bendrinės kalbos kodu (atliktos užduoties pavyzdį žr. 1 pav.).

Percepcijai teikti du rašytinio tarmiškumo atvejai: *Nu i ronkij tuos ubalėls. Pakėlo galvo pažiūrėt a da dauk unt medže likė* (Nu i rankioj(a) tuos obuolėlius. Pakėliau galvą pažiūrėt(i), ar dar daug ant medžio likę) iš 2022 m.

3. TEKSTO SUPRATIMAS IR VERTINIMAS			
3.1. Prašau perrašyti bendrine kalba:			
Nu i ronkij tuos ubalēls. Pakēlo galvo pažiūrēt a da dauk unt medže likē.			
<i>Nu i ronkij tuos ubalēls. Pakēlo galvo pažiūrēt a da dauk unt medžu likē.</i>			
Lengvai suprantama	☐	☒	Visai nesuprantama
☐	☐	☐	☐
Gražu	☐	☐	Negražu
☐	☐	☒	☐
Taisyklinga	☐	☐	Netaisyklinga
☐	☐	☐	☒
3.2. Prašau perrašyti bendrine kalba:			
Gyvenam tam laiki katra viss mets labjaus laukiam. Gal ne viss mets, a viso gyvenimo.			
<i>Gyvenam tam laiki katra viss mets labiausiai laukiam. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.</i>			
Lengvai suprantama	☐	☒	Visai nesuprantama
☐	☐	☐	☐
Gražu	☐	☐	Negražu
☐	☐	☒	☐
Taisyklinga	☐	☐	Netaisyklinga
☐	☐	☐	☒

1 PAV. Autorinio tarminio grafolekto vertimo pavyzdys

rugpjūčio 24 d. autorės-informantės feisbuko įrašo; *Gyvenam tam laiki katra viss mets labjaus laukiam. Gal ne viss mets, a viso gyvenimo* (Gyvenam(e) tam(e) laike katro visus metus labiausiai laukiam(e). Gal ne visus metus, o visą gyvenimą) iš 2022 m. birželio 12 d. autorės-informantės feisbuko įrašo) (žr. 1 pav.). Jie tiriamųjų ne tik versti ir perrašyti bendrine kalba, bet ir vertinti pagal perceptyviosios dialektologijos (plg. Preston 1999: XXXIV–XXXV) tyrimų tradicijai būdingus tarminio kodo vertinimo parametrus: suprantamumą, estetiką ir taisyklingumą. Kaip matyti iš 1 paveikslo, aiškinantis tarminio kodo parametrus, taikyta penkiabalė semantinio balo skalė. Percepcijai atrinkti sąlygiškai nesudėtingi tarminio grafolekto fragmentai, antra, parenkant sakinius žiūrėta, kad juose būtų reprezentuojamos skiriamosios rytų aukštaičių ypatybės (plg. dvigarsių *an, am, en, em* ir nosinių balsių *ą, ę* neišlaikymas), taip pat patarmės charakteristikos (plg. galūnės balsių redukcija). Autorinio tarminio grafolekto percepcijos tyrime dalyvavo 20 studentų (21–28 metų). Homogeniška tiriamųjų grupė formuota tikslingai, tikimasi, kad homogeniškos grupės percepcijos rezultatai bus pagrindas pirminėms vertinamosioms įžvalgoms formuluoti.

Be jau užsimintų elementų, percepcijos duomenims svarstyti yra svarbūs ir tarminio kodo kompetencijos įsivertinimo ir aplinkos žymėtumo įvertinimo klausimų-užduočių atsakymai (žr. 2 pav.)

2. TARMINIO KODO KOMPETENCIJA IR APLINKOS ŽYMĖTUMAS				
2.1. Ar mokate kalbėti tarmiškai?				
Moku ☐			Nemoku ☐	Nežinau ☐
(įrašykite tarmę, jei žinote)				
Jei pažymėjote <i>nemoku</i> ar <i>nežinau</i> , pereikite prie 2.3. klausimo.				
2.2. Aš kalbu tarmiškai				
Dažnai ☐	Kartais ☐	Niekada ☐		
Su bendraamžiais ☐	Su tėvų bendraamžiais ☐	Su senelių bendraamžiais ☐		
Su artimaisiais ☐	Su pažįstamais ☐	Su pažįstamais ir nepažįstamais ☐		
Silpnai ☐	Neblogai ☐	Gera ☐	Labai gerai ☐	Puikiai ☐
2.3. Šeimoje girdžiu kalbant tarmiškai				
Dažnai ☐	Kartais ☐	Niekada ☐		
2.4. Tarp draugų girdžiu kalbant tarmiškai				
Dažnai ☐	Kartais ☐	Niekada ☐		
2.5. Savo mieste (/kaime) girdžiu kalbant tarmiškai				
Dažnai ☐	Kartais ☐	Niekada ☐		

2 PAV. Tiriamojo instrumento fragmentas

Straipsnyje teikiama autorinio grafolekto analizė vertintina kaip kokybinė–žvalgomoji. Tikimasi fiksuoti bendruosius principus – ar autorinis tarminis grafolektas yra nuoseklus ir susiformavęs (ar besiformuojąs) kaip vientisa ortografijos sistema, ar toks grafolektas gali būti sėkmingas komunikaciniu požiūriu.

Vertinant tiriamojo objekto – rašytinio tarmiškumo plačiąją prasme – ištirtumą, reikia pripažinti, kad nuoseklių analitinių diskursų tradicija lietuvių tarmėtyroje dar tik pradeda formotis, todėl ir pateikiamasis tyrimas vertintinas ne kaip baigtinis, o labiau kaip modelio pristatymas – kaip gali būti įtraukiama rašytinio tarmiškumo, netgi paskiro autoriaus (ar tarmėtyrine terminologija – informanto), medžiaga į tarmėtyrinę analizę, kodėl tokia medžiaga įtrauktina, kokios tokio objekto apibendrinimo rizikos ir pan.

Iš atliktų tyrimų galima paminėti Violetos Meiliūnaitės (2015: 248–258; taip pat 2019) darbus, kuriuose tyrėja, vertindama kai kuriuos Antano Baranausko užrašytų tekstų netikslumus, yra aptarusi šnekamosios kalbos užrašymo specifiką. Vadinas, galima pripažinti, kad iš esmės keltas tarminio grafolekto klausimas. Paskirų įžvalgų dėl tarminio kodo autofiksacijos teikė ir kiti tyrėjai (Balčiūnienė ir kt. 2019).

Šio straipsnio autorės kartu yra pradėjusios nuoseklesnę šiuolaikinio rašytinio tarmiškumo kritinį diskursą. Analizuojant rytų aukštaičių tekstus,

publikuotus almanachuose *Bundanti versmė* (2013, 2014), nagrinėta, ar rašytinis tarmiškumas yra tarminių kodų gyvybingumo ir tęstinumo indikacija, taip pat apžvalgiai vertinta, kaip tarminiuose grafolektuose perteikiamos skiriamosios rytų aukštaičių ypatybės (Aliūkaitė, Meiliūnaitė 2022). Galima teigti, kad šiuo – autorinio tarminio grafolekto – tyrimu tęsiamas pradėtas diskursas, tiek plėtojant konceptualias išvalgas dėl rašytinio tarmiškumo ir jo vertės tarmėtyrinių tyrimų tradicijai, tiek tvirtinant tam tikras metodologines nuostatas, tiek vertinant autorinį tarminį grafolektą per percepcijos perspektyvą, kitaip – komunikaciniu požiūriu.

1. NUO STANDARTINĖS RAŠYBOS IKI NESTANDARTINIŲ UŽRAŠYMO SPRENDIMŲ

1.1. Užrašymo sprendimai

Tyrėjų nurodoma, kad esminė nestandartinės rašybos sąlyga – standartinės ortografijos egzistavimas (plg. Bowdre 1964: 8). Taigi, viena vertus, pozicinuojant dialektus, nukrypstama nuo standartinės ortografijos, kita vertus, kuriamas naujas grafolektas. Vadinasi, tai prasmingas destruktivumas, nors tyrėjų diskursuose pasitaiko, kad nestandartinės ortografijos atvejai tiek grožinėje literatūroje, tiek elektroniniame diskurse įvardijami kaip klaidingas užrašymas (angl. *misspelling*) ar neraštinga rašyba (angl. *an 'illiterate' spelling*) (plg. Leech, Short 2007: 135). Kaip bus matyti analitinėje straipsnio dalyje, tokia kategorizacija iš pirmo žvilgsnio turi pagrindo, ypač jei nestandartinę ortografiją vertiname per percepcijos perspektyvą. Bet apie tai kiek toliau straipsnyje. Analizuojant tiek regioninių, tiek socialinių variantų perteikimo nestandartinės rašybos sprendimus, dažniausiai taikoma Denniso R. Prestono 1985 m. pristatyta trinarė sakymo užrašymo tipologija, t. y. vadinamasis *allegro* kalbėjimas (angl. *allegro speech*), akių (regimasis) dialektas (angl. *eye-dialect*) ir dialekto perraša (angl. *dialect respelling*) (Preston 1985: 328–329; daugiau žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė 2022). Pirmasis tipas – *allegro* kalbėjimas – siejamas su žodžių trumpinimo, žodžių ar skiemenų suplakimo, perteikimu (plg. Beal 2006: 84). Antrasis tipas, kaip taikliai perteikia įvardijimas *akių dialektas*, tik vizualiai kuria skirtumo nuo standartinės ortografijos iliuziją. Pavyzdžiui, angl. 'sez' atitinka 'says' (liet. *sako*), vadinasi, akių dialektu užrašytos formos jokios fonologinės skirties

neperteikia, taigi akių dialektas yra labiau neraštingumo pozicionavimas stilistiniais ar kitais sumetimais (plg. Adamson 1999: 600). Trečiasis tipas – dialekto perraša, priešingai nei akių dialektas, yra pagrįstas faktinių skirtumų perteikimu. Pratešiant metaforinę terminologiją būtų galima vardyti, kad dialekto perraša atitinka ausies dialektą, t. y. perskaičius dialekto perrašos tekstą, ausis girdi (ir atpažįsta) skirtumus (plg. Preston 1985: 328–329; taip pat žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė 2022). Taigi, akių dialektas tik perteikia įspūdį, kad tarimas nestandartiškas, o ausies dialektu (dialekto perraša) užfiksuotas variantas *de facto* yra kitas.

Kadangi nestandartinė ortografija yra aprėpus objektas, siejamas ne tik su regioninių variantų grafolektais, tyrėjai yra išskyrę ir kitokių užrašymo tipų. Be jau paminėtų klaidingo užrašymo ar neraštingos rašybos tipų (plg. Leech, Short 2007: 135), tyrėjų išskiriamas pusiau fonetinis užrašymas (angl. *semi-phonetic spelling*), regionalizmus (angl. *regionalisms*) užrašymas (plg. Beal 2006: 84). Atskirai paminėtinas Janniso K. Androutsopoulo atliktas vokiečių fanzinų⁵ tyrimas, kuriame pateikiama viena iš detaliausių nestandartinės rašybos tipologijų. Analizuojant fanzinius išskiriami šeši nestandartinės rašybos tipai: fonetinė rašyba (angl. *phonetic spellings*), šnekamosios kalbos rašyba (angl. *colloquial spellings*), regiolektinė rašyba (angl. *regiolectal spellings*), prozodinė rašyba (angl. *prosodic spellings*), tarpkalbinė rašyba (angl. *interlingual spellings*), homofoninė rašyba (angl. *homophone spellings*), apimanti leksinę substituciją (leksinius pakaitalus; angl. *lexical substitutions*) ir grafemų substituciją (grafemų pakaitalus; angl. *grapheme substitutions*) (daugiau žr. Androutsopoulou 2000: 521–522). Dėl žanro specifiškumo, žinoma, ne visos fanzinų tekstuose taikomos strategijos gali būti vertingos rašytinio tarmiškumo analizei. Pavyzdžiui, tas pasakytina dėl homofoninės rašybos. Realizuojant leksinę substituciją vietoje tam tikrų žodžių ar žodžių segmentų užrašomi homofoniški žodžiai ar skaitmenys, pvz., vokiečių kalba skaitmuis 1 pakeičia skiemenį /ain/ žodyje ‘*Eintritt*’ – *1-tritt* (liet. *įėjimas*) (Androutsopoulou 2000: 522). Vis dėlto kai kurie tokios metodologinės priemonės elementai gali būti vertingi ir peržiūrint autorinį tarminį grafolektą. Žinoma, būtina pridurti, kad gretinant D. R. Prestono trinarę ir J. K. Androutsopoulo šešianarę nestandartinės rašybos sistemas⁶ fiksuotina ir dalykinė atitiktis, plg., vadinamoji dialekto perraša turi sąsają

⁵ Fanzinai – tai specializuota įvairių subkultūrų spauda (plg. Liubinienė 2009: 199–220).

⁶ J. K. Androutsopoulos kaip ir D. R. Prestonas tik pateikė sistemas, tačiau tai ne jų autoriai modeliai, tyrėjai apibendrina tyrimų tradicijas ir atvejus.

su fonetine ir regiolektine rašyba, *allegro* kalbėjimas susijęs su šnekamosios kalbos rašyba. Akių (regimajam) dialektui įvardyti J. K. Androutsopoulos, analizuodamas fanzinų tekstus, vartojo techniškesnį – *grafemų pakaitalų* (angl. *grapheme substitutions*) terminą (Androutsopoulos 2000: 522).

Iš pirminių šiuolaikinio rašytinio tarmiškumo tyrimų (plg. Aliūkaitė, Meiliūnaitė 2022) išryškėjo, kad vadinamieji lietuvių dialektų grafolektai (angl. *dialect grapholect*; dėl termino žr. Redling 2006: 16) atitinka D. R. Prestono dialekto perrašos principus, arba, kaip metaforiškai įvardijome straipsnyje šią ortografinę strategiją, – ausies dialektą. T. y. perskaičius dialekto perrašos arba ausies dialekto tekstą, girdimi (ir atpažįstami) skirtumai, kitas kodas. Taigi su tokia nuostata galima pradėti analizuoti ir autorinį tarminį (dialekto) grafolektą.

1.2. Rašymo motyvacija

Rašytinis tarmiškumas egzistuoja vizualiai ir yra pastovesnis nei sakytinis tarmiškumas (taip pat žr. Barton 2007: 89). Todėl galima vertinti, kad sprendimas rašyti tarminiu kodu paliudija ypatingą tarminį sąmoningumą. Užrašant išreiškiamas ketinimas išsaugoti, perduoti. Nesant standartizuotos dialektų rašybos, kiekvienas tarminio kodo atstovas, reprezentuojąs ir tam tikru aspektu „konservuojąs“ tarmiškumą, neabejotinai deda daugiau pastangų, kad dėl vieno ar kitų priežasčių pozicijuotų tarminio kodo atstovo tapatybę labiau negu tas, kuris atstovauja tarminiam kodui tiesiog kalbėdamas tarmiškai. Prisimenant Philippe'o Blanchet ir Nigelio Armstrongo keturnarę tarmių vartotojų tipologiją (Blanchet, Armstrong 2006: 254), pasakytina, kad rašytinio tarmiškumo atstovai, viena vertus, gali būti siejami su nuolatiniais aktyviaisiais tarmės vartotojais (angl. *regular active speakers*), t. y. tokiais tarmės atstovais, kurie tarminiu kodu laisvai kalba, tarminis kodas yra jų kasdienio gyvenimo kodas, kita vertus, galima teigti, kad rašytinio tarmiškumo atstovų kalbinė elgsena primena ir simbolinius tarmės vartotojus (angl. *symbolic users*), t. y. tarmės atstovus, jaučiančius ištikimybę tarmei, remiančius jos sklaidą, vertinančius tarmę kaip kultūrinio tapatumo simbolį. Kita vertus, čia pat reikia kritiškai pasvarstyti, ar iš tiesų rašytinio tarmiškumo atstovas yra nuolatinis aktyvusis tarmės vartotojas. Kadangi rašytinio tarmiškumo medžiaga antrinė, tyrėjas, kitaip nei sakytinio tarmiškumo atveju, gali stebėti tik rezultatą, jis neturi galimybės įsitikinti, kiek raiška yra autentiška, o kiek dėl vienokių ar kitokių priežasčių persistengta ar simu-

liuota. Čia pat reikia atkreipti dėmesį, kad kaip tik rašytinio tarmiškumo stebėseną skatina kritiškai įvertinti vadinamojo stebėtojo paradokso (angl. *observer's paradox*; dėl termino žr. Labov 2006: 86) įveikos galimybę. Tyrėjas, besiidomantis rašytinį tarmiškumą, niekada negali būti tikras, ar tam tikru ortografiniu sprendimu „sustingdytas“ tarmiškumas yra stebimojo laiko (angl. *apparent time*; dėl koncepto plg. Sankoff 2006: 110–116) tarminio kodo gyvybingumo paliudijimas, t. y. jis vis dar turi komunikacinę vertę bendruomenėje, ar jau tėra tik tam tikras palaikomosios vietos tapatybės rodiklis, labai sąmoningai prikeltas iš praeities. Japonų dialektologas Fumio Inoue yra pasiūlęs labai taiklią atminties laiko (angl. *memory time*) kategoriją. *Atminties laikas* – tai techninis terminas, pirmiausia žymintis tyrėjų priėmimą ir, žinoma, sietinas su sakytinio tarmiškumo duomenų gavyba, kai dialektologas, siekdamas išsiaiškinti arealo kalbos žymėtumą, savitumą, savo tiriamojo klausia apie vartotus žodžius, realizuotas (ar bent girdėtas) vaikystėje varianto ypatybes ir pan. (plg. Inoue 2022: 142–145; taip pat Aliūkaitė, Meiliūnaitė 2022). Vis dėlto, nors rašytinio tarmiškumo atstovai nebūtinai bando užrašyti sau būdingą tarmiškumą ir gali būti pritaikę atminties laiko techniką norėdami pozicionuoti būtų arealo tarmiškumą, dialektologiškai vertinant net tokius atvejus reikia pripažinti stebimojo laiko duomenimis, nes, kaip leistų manyti jau cituota W. J. Ongo mintis dėl grafolekto galios, palyginti su žodinio dialekto galia, tarminiu grafolektu galima prikelti ir įtvirtinti vieną ar kitą tarminę ypatybę *čia* ir *dabar*.

Tyrėjai, aiškindami nestandartinių grafolektų pasirinkimą, nurodo tapatinimosi veiksnį. Besirenkantys nestandartinius kodus, viena vertus, siekia atsiriboti nuo kitokių grafolektų atstovų, kita vertus, rašydami tam tikru grafolektu siekia pozicionuoti kitokius, kitokią bendruomenę (plg. Fasold 1984: 248, cit. iš Unseth 2005: 22). Vadinasi, net ir atgaivinama tarminė ypatybė yra reikšminga, nes suveikia ir kaip atskiriantis, ir kaip sujungiantis, taigi tapatybinis žymuo.

Iš esmės būtent tapatybinis aspektas ir yra bene svarbiausias vertinant motyvaciją ieškoti nestandartinių užrašymo sprendimų. Pirma, tapatybinis aspektas, viena vertus, sietinas su komunikacinio tikslumo pastanga, t. y. kitokią sakytinę raišką reikia užrašyti kitaip, kad standartiniu kodu nebūtų niveliuota esminė ir konotacinė tarmės informacija. Kaip yra teigęs Aleksas Girdenis, „<...> nereikia mąstyti apie tarmę tik kaip apie kitokį maždaug tų pačių žodžių tarimą, nors ir tai be galo svarbu. Reikia būti labai sudiržusios dvasios, kad nejaustum, kad koks rytiečių *dungus* ar *kolnas* skamba kur kas

oriau negu *dangus* ir *kalnas*, kad nepastebėtum rytiečio ir šiaurės žemaičio sakinių skirtingos energijos“ (Girdenis 2001: 457). Vadinasi, nestandartiniai užrašymo sprendimai reikalingi, kad būtų perteikta tarmiškumo *per se* tapatybė. Antra, motyvacinis tapatybinis aspektas sietinas ir su vartotoju. Žymėtoji raiška tampa savirealizacijos išraiška tiek subjektyviu lygmeniu, tiek ir tam tikros (o ne kokios kitos) bendruomenės narystės paliudijimu.

2. AUTORINIO TARMINIO GRAFOLEKTO GALIMYBĖ

2.1. Autorinis tarminis grafolektas sakinio tarmiškumo perteikimo ir užrašymo sprendimų požiūriu

Autorinio tarminio grafolekto kūrėja panevėžiškių atstovė Danutė Montvilaitė tirtuose feisbuko įrašuose demonstruoja nuolatinio aktyviojo tarmės vartotojo raišką. Ji nuosekliai gimtąją šnekta perteikia aktualius pastebėjimus, pajuokavimus ar su tradicine kultūra susijusius reiškinius. Turimų tekstų analizė leidžia pastebėti, kad jais atspindimos iš esmės visos centrinės panevėžiškių dalies (kaip minėta, autorė gimusi Paežerio kaime, kuris priklausytų pereiginei zonai tarp šiaurinės ir pietinės panevėžiškių patarmės dalių) ypatybės.

Iš autorės-informantės tekstų pirmiausia galima spręsti apie skiriamųjų rytų aukštaičių ypatybių gyvybingumą. Dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* pirmųjų dėmenų siaurinimą paliudija tokie ortografiniai sprendimai: *A tarnaut reikėdava **pink**s mets* (sausio 12 d. įrašas); *Kuntrė stov **krumtydams** pamesto šieno, aukštyr žemyn **musikuodams** galvo* (kovo 6 d. įrašas); *Unt **parunkių** bliz**gunt**s ridikulė* (balandžio 23 d. įrašas); *Da venuolek ilgė**junčių** denų lika* (birželio 12 d. įrašas); *Paskutine vasaras šv**inte**, da šiult, da graž, ale nebe**jilgė*** (rugijūčio 13 d. įrašas). Galima pridurti, kad kaip ir sakinio tarmiškumo atveju fiksuojamas nenuoseklumas, t. y. tame pačiame diskurso fragmente autorė gali perteikti ir tarminę ypatybę, ir netarminę, plg.: *Pinci**jė**ls gaun, kam jiem tas klapats. Kasdien liuobt, melžt, niekur neatsitraukt. Užteks, viska krautuvė nusipirks. Su saul negiv**ens***. (sausio 22 d. įrašas). Tai, kad autorinis dialekto grafolektas liudija ir akomodacinius procesus (vertikaliosios konvergencijos atvejis), tam tikru aspektu patvirtina raiškos autentiškumą. Galima teigti, kad autorė-informantė „nepersistengia“ pozicionuoti tarmiškumo, bet rašo taip, kaip taria, ir, jei taria įvairiai, tai ir

atspindima grafolekte. Taigi, akomodacinių procesų rezultatų fiksavimas rašytinio tarmiškumo atveju yra tam tikra prielaida dėl įveikiamo stebėtojo paradokso.

Autorinis grafolektas paliudija ir dar vieną skiriamąją rytų aukštaičių ypatybę – nosinių balsių *q*, *ę* siaurinimą, pvz.: *Tėvs nutaikės kukio liusesnė dieno čystė nusiskut barzdo, nusivaksavoj čebats, apsimauun galifė kelns* (sausio 12 d. įrašas); *A nupiepės nubalės kėp meškašuds slabaks viso amžel trešk trešk i nelūžt* (balandžio 6 d. įrašas); *Ka tik nutaikis kiek liusesnė valundo, ja jo i nėra, unt miško išlėkės* (gegužės 22 d. įrašas). Galima apibendrinti, kad autorė-informantė, siekdama grafolekte atspindėti arealui būdingą balsių siaurinimą, specialių ženklų nekuria, ji pasiremia bendrinės kalbos grafemų ištekliais, tam pritaikomos grafemos *o* ir *ė*. Vertinant iš tarmėtyrinės perspektyvos, būtų galima teigti, kad informantė-autorė plėtoja gana išbaigtą, žinoma, subjektyviu lygmeniu (t. y. pati daugiau ar mažiau nuosekliai taiko) užrašymo sistemą. Pirmiausia, bendra yra tai, kad ji stengiasi perteikti tarminį tarimą, ir todėl galima kalbėti apie vadinamąją dialekto perrašos strategiją. Vis dėlto, reikia pripažinti, grafemų pritaikymas skirtingiems balsiams žymėti (plg. *Tėvs nutaikės*) adresatus gali klaidinti. Kaip matysime toliau, grafema *ė* pritaikyta ir suvienbalsėjus *ai*, *ei* atsiradusiam monoftongui perteikti, taigi tokie nevienareikšmiai grafolektiniai sprendimai gali būti įvertinti kaip neraštinga rašyba (taip pat žr. 2.2 sk.).

Skiriamąja panevėžiškių ypatybe laikoma itin stipri galūnės balsių redukcija. Tekstuose nuosekliai fiksuojamas trumpųjų balsių redukavimas, dažniausiai iki nulinio laipsnio, pvz.: *Gird tų žmonių šneks, daug kas at-sinaujin, sugrįžt* (gruodžio 30 d. įrašas); *Kol žmogs given, tol ieška grože* (balandžio 5 d. įrašas); *Didžiauss gamtas sujudims, augims i žydėjims. Kožns augalėls paroda sava žiedo, žedel* (birželio 12 d. įrašas); *ni či aš nor išsakyt kuks neigiams emocijs, ni pasidejuot, ale buva kėp buva* (rugsėjo 18 d. įrašas). Kaip matyti iš pavyzdžių, stipriai redukuojamos ir atvirosios, ir uždarnosios galūnės. Beveik visais atvejais balsio neliaka. Tiesa, tokiau atveju skaitytojui paliekama pačiam pagalvoti ir nustatyti, koks balsis – priešakinės ar užpakalinės eilės – buvo žodžio gale, nes autorė-informantė jokiais specialiais ženklais nepažymi, kad redukavus priešakinės eilės balsį išlieka priebalsio minkštumas. Lygiai taip pat nežymima ir kirčio vieta implicitiškai nuteikiant, kad adresatas turi būti pakankamai kompetentingas, kad išmanytų autorės šnektos kirčiavimo sistemą. Viena vertus, tokiais atvejais įžiūrėtinas savotiškas sėkmingos komunikacijos lūkestis, kita vertus,

toks adresato percepcinės kompetencijos pervertinimas leidžia įtarti ir rašymą tik „saviems“.

Formaliuoju lygmeniu galima pasvarstyti, ar galūnės balsių redukcijos perteikimas negalėtų atitikti D. R. Prestono minimo tipo – *allegro* kalbėjimo arba J. K. Androutsopoulo skirto šnekamosios kalbos rašybos tipo, kai raštu perteikiama šnekamajai kalbai būdinga redukcija. Skaitančiajam toks išpūdis gali susidaryti. Vis dėlto taip teigti nebūtų tikslu nei konceptualiai, nei metodologiškai, nes panevėžiškių patarnei galūnių redukavimas yra *per se* būdingas bruožas, kuris tiesiog būdingas, o ne atsirandantis dėl aplinkybių.

Specialių ženklų nekuriama ir dėl kirčio pailgėjusiems balsiams žymėti, ir specialiems panevėžiškių garsams perteikti, pvz.: *Sekmadien atėjo unt mūsų Panioviže parko, kad nepražiupsot tų japoniškų sakurų žydėjima, katruos daba vis tēp garbin. Saka jas žydz api dvi savaiti. Nugi gražūs medelė i žmonių nemažė apžiurinėj, futigrafuojės. Da nepardidelė, tik prieš kels mets pasudint. Ale rado i daugiau gružybių, mum įprastų. I juodvarnių lizdų kulonijo, i žydinčių klevų, i slyvelių prie Nevėže* (gegužės 2 d. įrašas). Kaip matyti iš pateikto teksto, autorė nežymi dėl kirčio pailgėjusių trumpųjų balsių ilgumo, nekirčiuotus ilguosius, kurie tariant trumpinami, perteikia ilgųjų garsų grafemomis. Iš esmės laikomasi to paties užrašymo principo kaip ir bendrinėje kalboje – poziciniai kiekybiniai balsių pokyčiai rašte atskirai nežymimi. Nežymimas ir dvibalsiams *ai*, *ei* suvienbalsėjus atsiradusių monoftongų skirtumas (plg. *gražūs medelė* (= medeliai) *i žmonių nemažė* (= nemažai) – abiem atvejais renkama si rašyti bendrinės kalbos grafemą *ė*; primintina, kad mokslinėje transkripcijoje šie garsai žymimi dviem ženklais – *ɛ*, *e*). Pastebėtina, kad nekirčiuotoje pozicijoje esantis ir tariant susilpnėjęs *o* panevėžiškių tariamasis panašiai kaip *u*, todėl ir rašte perteikiamas grafema *u* (*nepražiupsot* = *nepražiopsot(i)*, *gružybių* = *grožybių*, *kulonijo* = *koloniją*).

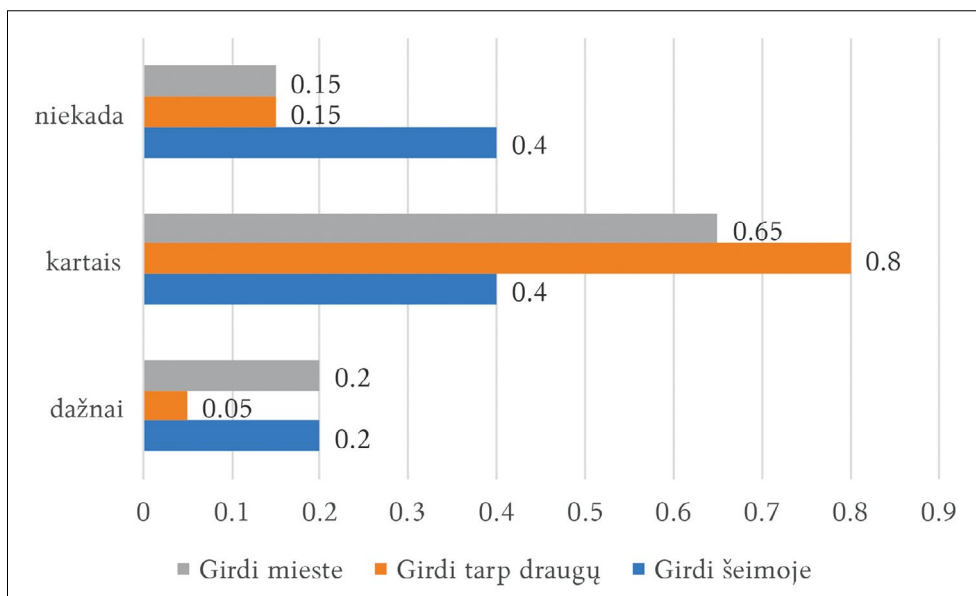
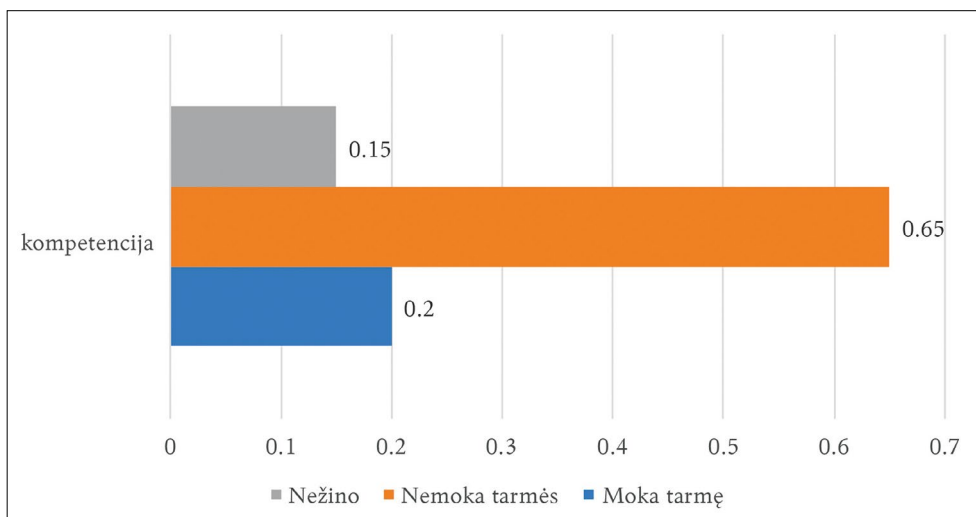
Peržvelgus pavyzdžius matyti, kad autorė nuosekliai remiasi bendrinės kalbos rašyba ir verčiasi bendrinės kalbos vartojamų ortografijos ženklų sistema – išskirtiniams panevėžiškių garsams perteikti specialių raidžių neieškoma. Atskirai rašte nežymimi ir poziciniai kiekybiniai balsių pokyčiai ar priebalsių palatalizacija. Taigi, galima daryti išvadą, kad patarnei užrašyti autorė perima bendrinės kalbos grafemų inventorių ir bendruosius ortografijos principus, todėl bent teoriškai taip užrašyti tekstai daugmaž gali būti perskaitomi ir kitų lietuvių kalbos variantų atstovų. Žinoma, kitas lygmuo yra supratimo, kas yra perskaitoma, tikslumas.

2.2. Autorinio tarminio grafolekto percepcija

Kaip tik komunikacinis autorinio tarminio grafolekto sėkmingumas *vs.* nesėkmingumas ir įvertintinas percepcijos tyrimu. Žinoma, turint omenyje tyrimo imtį, negalima formuluoti griežtų įžvalgų dėl tarminio grafolekto komunikacinės sėkmės ir pan., tačiau tikrintinas prielaidas išsigryninti galima. Taigi, pirmiausia pristatytini tyrimo dalyvių sociolingvistiniai portretai santykio su tarmiškumu požiūriu, t. y. išsiaiškintina, kokių kalbinių patirčių turinčios tiriamosios bandė įveikti tarminį grafolektą. Konstatuotina, kad tarminio grafolekto percepcijos tyrimo dalyvėms tarminis kodas yra labiau svetimas nei savas. Tik keturios tyrimo dalyvės deklaravo mokančios tarmę. ADG_M01⁷ deklaravo mokanti *panevežiečių tarmę*, pripažino ją vartojanti *dažnai*; įsivertino tarmę mokanti *gerai*, tokią raišką besirenkanti kalbėti su bendraamžiais, su kuriais sieja artimi ryšiai arba bent pažintis; ADG_M02 tiriamoji pačios vertinimu kaip *dažnai* vartojamą ir *gerai* mokamą vardijo *žemaičių varniškių tarmę*, kuri pasirenkama bendraujant tiek su bendraamžiais, tiek su tėvų kartos artimaisiais arba pažįstamais; ADG_M08 tiriamoji deklaravo *labai gerai* mokanti *aukštaičių tarmę* ir ją vartojanti su visų kartų artimaisiais ir pažįstamais žmonėmis. Dar viena tiriamoji – ADG_M15 deklaravo *puikiai* mokanti *suvalkiečių tarmę*, ją kartais vartojanti su savo kartos ir senelių kartos žmonėmis, su kuriais sieja artimas ryšys. Visos kitos tiriamosios deklaruotos kompetencijos požiūriu nuo tarminio kodo atsiriboja, bet jos pripažino, kad mikroaplinkoje (šeimoje ar tarp draugų) ar makroaplinkoje (mieste) turi galimybių girdėti tokį kodą (žr. 3 pav.). Vadinasi, apibendrintai vertinant pasakytina, kad visoms tyrimo dalyvėms yra (būta) galimybių įgyti percepcinės tarminio kodo patirties.

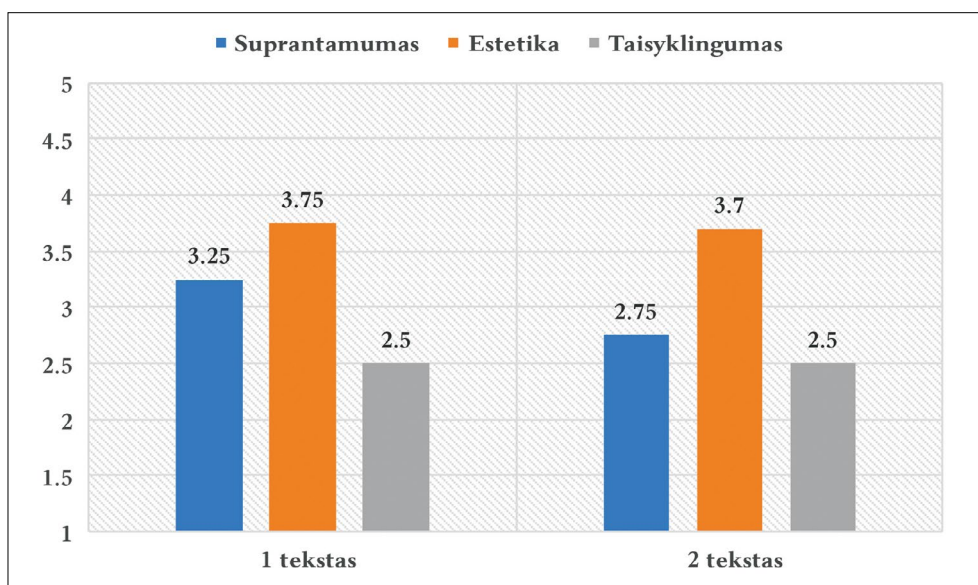
Vis dėlto reikia skirti galimybę girdėti tarminį kodą ir galimybę skaityti tarminiu kodu parašytą tekstą. Autoriniu tarminiu grafolektu užrašyti sakiniai tiriamųjų pripažinti kaip vidutiniškai suprantami, labiau netaisyklingi nei taisyklingi. Patrauklumo įverčių vidurkis, nors ir didesnis už suprantamumo ir taisyklingumo įverčius, vis dėlto taip pat nėra didelis (žr. 4 pav.). Kitaip tariant, galima vertinti, kad tokia percepcija atskleidžia tam tikrą tiriamųjų atsiribojimą.

⁷ Tiriamųjų anketos užkoduotos taip: ADG – autorinio dialekto grafolektas, M – žymi tiriamąją, skaičius – tiriamosios anketą. Tokia koduotė pasirinkta tikintis tyrimo tęsinio ir duomenų įtraukimo į kitus dialekto grafolektų tyrimus.

3 PAV. Tarminio kodo vartosenos ir percepcijos patirties galimybės

Atskirai pastebėtina dėl taisyklingumo įverčių. Reikia pripažinti tam tikrą metodologinę klaidą formuluojant šią užduotį. Tiriamosioms nepatikslinkta, ar jos prašomos vertinti užrašymo taisyklingumą, todėl ypač šis įvertis gali būti siejamas tiek su principine nuostata dėl tarminio kodo apskritai, tiek su nuostata dėl nestandartinės rašybos. Taigi, galima tik

4 PAV. Tarminių grafolektu užrašytų tekstų vertinimas

samprotauti, kad tiriamosios taip kritiškai vertinti tekstus galėjo ir dėl, Geoffrey'iaus Leecho, Micko Shorto terminais tarant (Leech, Short 2007: 135), neraštingos rašybos.

Tęsiant straipsnio 2.1 skyriuje pradėtą diskursą dėl tarminių grafolektu užrašytų tekstų paskaitomumo ir supratimo, vis dėlto reikia pripažinti, kad dialekto perraša, perteikianti tarmiškumą, neturinčiam tarminio kodo patirties ar turinčiam nedidelę percepcinę patirtį yra įveikiama tik iš dalies. Žinoma, kaip yra pastebėjusi Gladis Massini-Cagliari, „[K]iekvienas kalbėtojas būtinai yra savo gimtosios kalbos „poliglotos“ (Massini-Cagliari 2004: 16)⁸. Vis dėlto, nors holistiniu požiūriu sakinių prasmė suprata, vertimai iš dialekto į bendrinę kalbą nėra visiškai tikslūs (žr. 2 lentelę).

Dialekto vertimo tikslumas vs. netikslumas įvertintas per paskirų skiriamųjų ir būdingųjų panevėžiškių ypatybių perspektyvą (žr. 3 lentelę). Taigi, verstuose sakiniuose stebėta variantiška dialekto perrašos rekonstrukcija į bendrinę kalbą.

⁸ Taip rašo mokslininkė, tyrusi kalbinę situaciją Brazilijoje – analizavusi portugalų kalbos ir 200 kitų gyvuojančių kalbėlių (tarp kurių 170 vietinių kalbėlių-dialektų) santykius: kiekvienas gimtakalbis, išmokęs savo kalbą, išmoka skirti ir kalbos variantus, kiekvienas kalbėtojas būtinai yra gimtosios kalbos „poliglotos“, be to, gimtakalbis žino, kurie posakiai priklauso jauniems asmenims, kurie tinka tik neoficialioms situacijoms ir t. t. (Massini-Cagliari 2004: 3–23).

2 LENTELĖ. Dialekto vertimai į bendrinę kalbą

Tiriamoji	Pirmas fragmentas. <i>Nu i ronkij tuos ubalėls. Pa- kėlo galvo pažiūrēt a da dauk unt medže likē</i> (Nu i ran- kioj(a) tuos obuolėlius. Pa- kėliau galvą pažiūrēt(i), ar dar daug ant medžio likē).	Antras fragmentas. <i>Gyvenam tam laiki katra viss mets labjaus laukiam. Gal ne viss mets, a viso gyvenimo</i> (Gyvenam(e) tam(e) laike katro visus metus labiausia) laukiam(e). Gal ne visus metus, o visą gyvenimą).
1.	2.	3.
ADG_M01	Renku obuolius. Pakėliau galvą pažiūrėti, ar dar daug ant medžio liko.	Gyvename tokiais laikais, kai kiekvienų metų vis labiau laukiam. Gal ne metų, o viso gyvenimo.
ADG_M02	Na ir renka tuos obuolius. Pakėlė galvą pažiūrėti, ar dar daug ant medžio liko.	Gyvenam tame laike, kurio visus metus labiausiai laukiam. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M03	Na ir renku tuos obuolėlius. Pakeliu galvą pažiūrėti ar dar daug liko.	Gyvenam tuo laiku, kai kiekvienų metų vis labiau laukiam. Gal ne visų metų, o viso gyvenimo.
ADG_M04	Na ir renki tuos vabalėlius. Pakėlė galvą pažiūrėti, ar dar daug ant medžių likę.	Gyvename laiku, kurio visus metus labiausia laukėm. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M05	Nu imk į ranką tuos obuolėlius. Pakėlė galvą pažiūrēt ar dar daug ant medžio likę.	Gyvenam tam laike, kurio visus metus labiausiai laukiam. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M06	Nu ir rinki tuos obuolius. Pakelk galvą, pažiūrėk ar dar daug ant medžio likę.	Gyvenam tam laike kuomet visus metus rytojaus laukiam. Gal ne visų metų, o viso gyvenimo.
ADG_M07	Pakėliau galvą pažiūrėti ar dar daug ant medžio likę.	Gyvename tame laike, kurio vis metai iš metų labiausiai laukėme. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M08	Na ir renku tuos obuolius. Pakėliau galvą pažiūrēt ar dar daug ant medžio liko.	Gyvenam tame laike, kur visus metus labai laukiam. Gal ne visų metų, o viso gyvenimo.
ADG_M09	Nu ir rankioja tuos obuolius. Pakėliau galvą pažiūrēt ar dar daug ant medžio likę.	Gyvename tame laike, kuriame laukiam metų vis labiau. Gal ne viso meto, o viso gyvenimo.

1.	2.	3.
ADG_M10	Na ir rankiok tuos obuolius. Pakėlė galvą pažiūrėt ar dar daug ant medžio likę.	Gyvenam tam laike katrą visus metus labiausiai laukiam. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M11	Na ir bręsta tie obuolėliai. Pakėliau galvą pažiūrėti, ar dar daug ant medžio liko.	Gyvename tuo laiku, kurio visais laikais labiausiai laukiame. Gal ne visais laikais, bet visą gyvenimą.
ADG_M12	Na ir renki tuos obuolius. Pakėlė galvą pažiūrėti ar dar daug ant medžio likę.	Gyvename tame laike, kuomet visada kažko laukiame. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M13	Na ir renki tuos obuolius. Pakelk galvą pažiūrėt ar dar daug ant medžių liko.	Gyvename tokiam laike, kuriame vis labiau metų laukiame (?) Gal ne visų metų, o viso gyvenimo.
ADG_M14	Na ir rinkti tuos obuolius. Pakėlė galvą pažiūrėti ar dar daug ant medžio likę.	Gyvename tame laike, kurio visais metais labiausiai laukėm. Gal ne visais metais, o visą gyvenimą.
ADG_M15	Na ir rankoj tas gabalėlis. Pakėliau galvą pažiūrėt ar dar daug ant medžio likę.	Gyvenam tam laike, visais metais labiau laukiam. Gal ne visais metais, o visą gyvenimą.
ADG_M16	Na ir rinko tuo obuolėlius. Pakėlė galvą pažiūrėti, ar dar daug ant medžio likę.	Gyvename tam tikrame laike, kurio visus metus labiausiai laukiam. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M17	Nurinkau tuo obuolėlius. Pakėliau galvą pažiūrėti, dar daug ant medžių likę.	Gyvename tuo laiku, kurio visus metus labiausiai laukiame. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M18	Na ir renka (rankioja) obuolėlius. Pakėlė galvą apžiūrėti, ar dar daug ant medžio liko.	Gyvenam tame laike, kurio visus metus labiausiai laukiame. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M19	Na ir renku tuos obuolėlius. Pakėliau galvą pažiūrėti, ar dar daug ant medžio likę.	Gyvename tame laike, kurio labiausiai laukiame visus metus. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.
ADG_M20	Na ir renka tuos obuolius. Pakėlė galvą pasižiūrėti, ar dar daug ant medžio likę.	Gyvename tame laike, kuriame visus metus labiausiai laukiame. Gal ne visus metus, o visą gyvenimą.

3 LENTELĖ. Autoriniu dialekto grafolektu perteiktų skiriamųjų ypatybių percepcija ir vertimas

Tiriamoji	ronkij ← rankioj(a)	gal- vo ← galvą	likė ← likę	viso gyvenimo ← visą gyvenimą	viss mets ← visus metus	
ADG_M01	renku	galvą	liko	viso gyvenimo	vis	metų
ADG_M02	renku	galvą	liko	visą gyvenimą	visus metus	visus metus
ADG_M03	renku	galvą	liko	viso gyvenimo	kiekvie- nų metų	visų metų
ADG_M04	renki	galvą	likę	visą gyvenimą	visus metus	visus metus
ADG_M05	ranką	galvą	likę	visą gyvenimą	visus metus	visus metus
ADG_M06	rinki	galvą	likę	viso gyvenimo	visus metus	visų metų
ADG_M07	–	galvą	likę	visą gyvenimą	vis metai iš metų	visus metus
ADG_M08	renku	galvą	liko	viso gyvenimo	visus metus	visų metų
ADG_M09	rankioja	galvą	likę	viso gyvenimo	metų vis	viso meto
ADG_M10	rankiok	galvą	likę	visą gyvenimą	visus metus	visus metus
ADG_M11	bręsta	galvą	liko	visą gyvenimą	visais laikais	visais laikais
ADG_M12	renki	galvą	likę	visą gyvenimą	visada (?)	visais laikais
ADG_M13	renki	galvą	liko	viso gyvenimo	vis labiau metų	visų metų
ADG_M14	rinkti	galvą	likę	visą gyvenimą	visais metais	visais metais
ADG_M15	rankoj	galvą	likę	visą gyvenimą	visais metais	visais metais

Tiriamoji	ronkij ← rankioj(a)	gal- vo ← galvoq	likė ← likę	viso gyvenimo ← visą gyvenimą	viss mets ← visus metus	
ADG_M16	rinko	galvą	likę	visą gyvenimą	visus metus	visus metus
ADG_M17	nurinkau	galvą	likę	visą gyvenimą	visus metus	visus metus
ADG_M18	renka (ran- kioja)	galvą	liko	visą gyvenimą	visus metus	visus metus
ADG_M19	renku	galvą	likę	visą gyvenimą	visus metus	visus metus
ADG_M20	renka	galvą	likę	visą gyvenimą	visus metus	visus metus

Galima apibendrinti, kad skiriamosios rytų aukštaičių ypatybės – dvi-garsio *an* panevėžiškiams būdingo atliepinio *on* – dialekto perrašą į bendrinę kalbą tiksliai išvertė trys tiriamosios. Tiksliausiai – ADG_M09 tiriamoji, perrašiusi *rankioja*; ADG_M18 užrašė su pasitikslinimu: *renka* (*rankioja*). Vertinant ADG_M10 tiriamosios užrašymą *rankiok*, galima pridurti, kad, nors atliepinio *on* rekonstrukcija nepasirodė sudėtinga, dėl neatpažintos tarminiu grafolektu užrašytos veiksmažodžio formos tiriamoji šiek tiek netiksliai suprato sakinį. Manytina, kad ir rekonstrukciniai variantai *rankq* (ADG_M05) ar *rankoj* (ADG_M15) rodo atliepinio *an*→*on* tikslų perskai-tymą, tačiau užrašymas *ronkij* tiems, kurie nėra tiriamojo tarminio kodo atstovai, yra neįveikiamas. Minėta, kad rašant tarminiu grafolektu tikimasi, kad adresatas bus pakankamai kompetentingas, o jei taip nėra, perskaitymas būna kiek klaidus. Manytina, kad taip nutikta ir šiuo atveju. Supratimo požiūriu nelaikytini klaidingais ir variantai *renku*, *renki*, *rinkti*, manytina, kad tai labiau holistinės percepcijos dalykas, žodis atpažįstamas kaip visuma.

Grafolekto autorė-informantė *q* ir *ę* tarminiams atliepiniams – susiaurė-jusiems garsams – perteikti naudoja grafemas *o* ir *ė*, percepcijai teiktuose sakiniuose tiriamosios suprasti ir bendrine kalbą perrašyti turėjo šiuos žodžius: *galvo*, *likė* ir *viso gyvenimo*. Visos tyrimo dalyvės tiksliai rekonstravo *q* iš tarminio varianto *o* – *galvoq*←*galvo*. 65 proc. tiriamųjų rekonstravo tiksliai – *likę*, 35 proc. tiriamųjų užrašė *liko*. 95 proc. taip pat tiksliai užrašė bendrine

kalba *visą gyvenimą*, tik viena tiriamaoji paliko *viso gyvenimo*. ADG_M13 tiriamaoji apskritai nesuprato antro vertinto fragmento (žr. 2–3 lenteles).

Balsių redukcijos atvejus *viss mets* atkurti į bendrinę kalbą tiksliai pavyko 55 proc. tiriamųjų (2–3 lenteles). Manytina, kad kitoms tiriamosios pritrūko kokio nors žymėtumo. Galima daryti prielaidą, kad tais atvejais, kai bendrinės kalbos rašto sistema galima remtis nuosekliai, tarminis grafolektas suprantamas tiksliau, o to negalima pasakyti apie galūnių redukcijos atvejus. Vis dėlto apibendrintai vertinant reikia pripažinti, kad komunikaciniu požiūriu tirtuoju atveju autorinio tarminio grafolekto fragmentai tiriamosioms buvo informatyvūs.

IŠVADOS

Atlikus autorinio tarminio grafolekto tyrimą sakinio tarminiškumo pertekimo ir užrašymo sprendimų ir percepcijos požiūriu, formuluotinos tokios apibendrinamosios išvagos:

1. Rytų aukštaičių panevėžiškių patarmės autorės-informantės tarminis grafolektas yra gana sistemingas – perrašoma dažniausiai remiantis fonetiniu principu, morfologiniu principu remiamasi tais atvejais, kai kalbama apie pozicinius kiekybinius balsių pokyčius; atskirose žodžio formose atsiirandantis įvairavimas rašte nėra fiksuojamas. Autorė-informantė remiasi bendrinei kalbai būdingu grafemų inventoriu – specifiniams panevėžiškių garsams atspindėti naujų grafemų nei kuriama, nei skolinamasi iš kitų kalbų ortografijos rinkinių.
2. Autorės-informantės kalbinėje gimtinėje kirčio atitraukimas dažnai yra viena iš galūnių redukcijos priežasčių, tačiau kai rašte nežymimas nei kirtis, nei nukritus balsiui likusi priebalsio palatalizacija, skaitytojui, ypač atstovaujančiam kitam lietuvių kalbos variantui (tarminiam ar bendrinės kalbos), tampa pernelyg sunku aiškiai nustatyti, kokia gramatinė forma autorės-informantės fiksuota. Tai atskleidė ir percepcijos tyrimas. Autorinio tarminio grafolekto percepcijos tyrimo dalyvėms, vertinant jų sociolingvistinius portretus, aktyvios vartosenos požiūriu tarminis kodas yra labiau svetimas nei savas, tačiau būta galimybių įgyti percepcinės sakinio tarminio kodo patirties. Vis dėlto, nors autorinis tarminis grafolektas joms holistiniu požiūriu ir buvo suprantamas, jo išversti į bendrinę kalbą visiškai tiksliai nepavyko. Dialekto perrašos (tiek pirmo, tiek

ir antro tirta fragmento) variantiškas vertimas į bendrinę kalbą atskleidžia rašytinio tarmiškumo komunikacinį ribotumą. Būtina pabrėžti, kad tai nėra kritinis autorinio tarminio grafolekto įvertinimas, nes komunikacinis ribotumas turi ne tik trūkumų, bet ir pranašumų. Tarminis grafolektas atskirdamas pažymi, kitaip tariant, nesuprastas ar iš dalies suprastas tarminis grafolektas už varianto bendruomenės ribų, bendruomenėje veikia (gali veikti) kaip visavertis kodas, kuriam netgi būdinga savotiška savireguliacija. Žinoma, šiuo aspektu rašytinio tarmiškumo tyrimas plėstinas ir gilintinas.

3. Tirtą atvejų pavyzdžiu galima grįsti įžvalgas dėl paprastojo paskiros bendruomenės nario vaidmens konkretaus tarminio kodo gyvybingumo istorijoje. Tam tikru autorės-informantės ortografiniu sprendimu „sustingdytas“ panevėžiškių tarmiškumas, reprezentuojąs ir skiriamąsias, ir būdingąsias ypatybes, nebūtinai yra stebimojo laiko tarminio kodo gyvybingumo paliudijimas, nors tokį vertinimą grįstų tame pačiame diskurso fragmente koegzistuojančios tarminės ir netarminės ypatybės, nes rašoma taip, kaip tariama, o tariama įvairiai. Bet kokių atvejų reikia pripažinti, kad lokalus, t. y. pasiekiamas bendruomenėje (kad ir dalies jo narių), tirtuoju atveju – skaitant feisbuke, tarminių ypatybių „konservavimas“, kitaip nei kokie nors tarmių žodynai, gali turėti poveikį ypatybių sklaidai. Žinoma, siekiant tokių prielaidų patvirtinimo, reikalingi didesnės aprėpties tyrimai.

LITERATŪRA

- Adamson Sylvia 1999: Literary Language. – *The Cambridge History of the English Language* 4, ed. S. Romaine, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 589–692.
- Aliūkaitė Daiva, Jaroslaviėnė Jurgita, Meiliūnaitė Violeta 2014: Teoriniai medžiagos rinkimo pagrindai. Anketų (klausymų) sudarymo principai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 49–62.
- Aliūkaitė Daiva, Meiliūnaitė Violeta 2022: Tarminiai grafolektai XXI amžiaus pradžioje kaip tarminių kodų gyvybingumo ir tęstinumo apraška. – *Verbum* 13, 1–15.
- Androutsopoulos Jannis K. 2000: Non-Standard Spellings in Media Texts: The Case of German Fanzines. – *Journal of Sociolinguistics* 4, 514–533.

- Balčiūnienė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Rinkauskienė Regina 2019: *Kupiškėnų, uteniškių ir panevėžiškių paribio šnektos XXI amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Barton David 2007: *Literacy: An Introduction to the Ecology of Written Language*, 2nd ed., Oxford, UK: Blackwell.
- Beal Joan C. 2006: *Language and Region*, London, New York: Routledge.
- Blanchet Philippe, Armstrong Nigel 2006: The Sociolinguistic Situation of 'Contemporary Dialects of French' in France Today: An Overview of Recent Contributions on the Dialectalisation of Standard French. – *French Language Studies* 16, 251–275.
- Bowdre Paul Hull Jr., 1964: *A Study of Eye Dialect*: daktaro disertacija, Florida: University of Florida.
- Chambers Jack K. 2000: Region and Language Variation. – *English World-Wide* 21, 169–199.
- Chambers Jack K., Trudgill Peter 2004: *Dialectology*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press.
- Girdenis Aleksas 2001: Visa lietuvių kalba! – *Kalbotyros darbai* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 456–469.
- Inoue Fumio 2022: Style, Prestige, and Salience in Language Change in Progress. – *Handbook of Japanese Sociolinguistics* 8, eds. Y. Asahi, M. Usami, F. Inoue, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 113–149.
- Labov William 2006: *The Social Stratification of English in New York City*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press.
- Leech Geoffrey, Short Mick 2007: *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*, 2nd ed. Harlow: Pearson Longman.
- Liubinienė Neringa 2009: Metalo muzikos gerbėjų fanzinai: subkultūrinės grupės tapatybės kodai. – *Grupės ir aplinkos: tarpdisciplininis mokslo darbų* 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 199–220.
- Massini-Cagliari Gladis 2004: Language Policy in Brazil: Monolingualism and Linguistic Prejudice. – *Language Policy* 3, 3–23.
- Meiliūnaitė Violeta 2015: Antano Baranausko tarmių tekstai – kva-
ziaautentiškų tekstų chrestomatija. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos proble-
mos* 4, sud. V. Ragaišienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institu-
tas, 248–258.
- Meiliūnaitė Violeta 2019: Tarmių gyvybingumo matmenys XXI a.
pradžioje. – *Res Humanitariae* 26, 50–59.
- Mikulėnienė Danguolė 2019: Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo
tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. – *Respectus Philologicus* 35(40),
51–62.
- Ong Walter J. 2002: *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*,
London, New York: Routledge.

- Preston Dennis R. 1985: The Li'l Abner Syndrome: Written Representations of Speech. – *American Speech* 60(4), 328–336.
- Preston Dennis R. 1999: Introduction. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, XXXIV–XXXV.
- Redling Erik 2006: “*Speaking of Dialect*”: *Translating Charles W. Chesnutt's Conjure Tales Into Postmodern Systems of Signification*, Würzburg: Königshausen.
- Sankoff Gillian 2006: Age: Apparent Time and Real Time. – *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics* 1, ed. K. Brown, 2nd ed., Oxford: Elsevier, 110–116.
- Schrambke Renate 2010: Language and Space: Traditional Dialect Geography. – *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*, Volume 1: *Theories and Methods*. *HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, eds. P. Auer, J. E. Schmidt, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 87–101.
- Seiler Guido 2010: Investigating Language in Space: Questionnaire and Interview. – *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation 1: Theories and Methods*. *HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, eds. P. Auer, J. E. Schmidt, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 512–527.
- Unseth Peter 2005: Sociolinguistic Parallels Between Choosing Scripts and Languages. – *Written Language & Literacy* 8(1), 19–42.
- Van Keymeulen Jacques 2018: The Dialect Dictionary. – *The Handbook of Dialectology (Blackwell Handbooks in Linguistics)*, eds. Ch. Boberg, J. Nerbonne, D. Watt, Hoboken NJ: John Wiley & Sons, 39–56.

Gauta 2022 11 25
Priimta 2022 12 30

DAIVA ALIŪKAITĖ, VIOLETA MEILIŪNAITĖ THE AUTHORIAL DIALECT GRAPHOLECT AND THE POSSIBILITIES OF ITS PERCEPTION

S u m m a r y

This article discusses a study of written dialecticism, conducted in order to assess how the authorial grapholect conveys oral dialecticism and to analyse the spelling choices made by the author. The dialectal discourse used for this study consists of a number of Facebook posts published in a dialectal grapholect by a female

informant. The first part of the article focuses on specific orthographic decisions made by the author-informant to convey the distinct features of her native Eastern Aukštaitian subdialect of Panevėžys. The second investigative section of the article examines the perception of a dialectal grapholect, looking closely at how ordinary language users read and understand texts written in it.

The study shows that the dialectal grapholect used by the author-informant – a speaker of the Eastern Aukštaitian subdialect of Panevėžys – is relatively systematic. Her transcription is predominantly phonetic, with the morphological principle employed in cases of positional quantitative vowel changes, i.e., no variations in individual word forms were captured in the written materials. The author-informant utilises the grapheme inventory of the standard language, without inventing any new graphemes or borrowing them from the orthographic sets of other languages in order to reflect certain specific sounds of the Panevėžys subdialect. Stress retraction is one of the most common causes for ending reduction in the linguistic homeland of the author-informant. However, when neither the accent nor the consonant palatalization after dropping the vowel are marked in the written text, anyone reading it, especially speakers of other Lithuanian variants, may struggle to clearly identify the grammatical form recorded by the author-informant. This was also confirmed by the perceptual study conducted at the same time. The sociolinguistic portraits of its participants indicate that dialectal codes were more alien than familiar to them in terms of active usage, but that they have had opportunities to gain some perceptual experience in spoken dialectal codes. However, despite a relatively good holistic understanding of the authorial dialectal grapholect, the participants of this study were not able to translate it accurately into Standard Lithuanian. Variations in translating the transcribed dialect into the standard language indicate communicational limitations of written dialecticism. It is important to stress that this is not a critical evaluation of the authorial dialectal grapholect, as communicational limitation can have certain advantages, too. By distinguishing, a dialectal grapholect also designates. While it may be misunderstood or partially understood outside of the variant's community, a dialectal grapholect functions (or can function) as a fully-fledged, even self-regulating, code within that community. However, this aspect of written dialecticism requires more in-depth research.

The discussed case study provides certain insights into the role of an ordinary community member in preserving the vitality of their dialectal code. By making certain orthographic decisions, the author-informant “solidifies” the dialecticism of her native variant, with all its distinguishing and common features. But this does not necessarily confirm the vitality of the dialectal code in apparent time, despite the co-existence of certain dialectal and non-dialectal features in the same discourse fragment (spelling the way one pronounces but that pronunciation can

vary). Either way, it is clear that local “conservation” (i.e., within the community or at least amongst some of its members) of dialectal features, differently to dialect dictionaries, can have an impact on the spread of those features. However, this subject would undoubtedly benefit from further large-scale studies.

KEYWORDS: dialect grapholect, perception, dialect respelling.

DAIVA ALIŪKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

daiva.aliukaite@lki.lt

VIOLETA MEILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

violeta.meiliunaite@lki.lt

DAIVA ALIŪKAITĖ, VIOLETA MEILIŪNAITĖ AUTORINIS TARMINIS GRAFOLEKTAS IR JO PERCEPCIJOS GALIMYBĖS

S a n t r a u k a

Straipsnyje pristatomas rašytinio tarmiškumo tyrimas. Atliekant tyrimą siekta vertinti autorinį grafolektą sakinio tarmiškumo perteikimo ir užrašymo sprendimų požiūriu. Tarmėtyrinio diskurso pagrindas – vienos rytų aukštaičių panevėžiškių atstovės feisbuko įrašai, paskelbti tarminiu grafolektu. Straipsnyje pirmiausia analizuojami autorės–informantės ortografiniai sprendimai perteikti skiriamąsias rytų aukštaičių panevėžiškių ypatybes, paskui pristatomas dialekto grafolekto percepcijos tyrimas, analizuojama, kaip paprastiesiems kalbinės bendruomenės nariams yra perskaitomas ir suprantamas tarminiu grafolektu užrašytas tekstas.

Atlikus autorinio tarminio grafolekto tyrimą, formuluojamos apibendrinamosios išvalgos, kad rytų aukštaičių panevėžiškių patarmės autorės–informantės tarminis grafolektas yra gana sistemingas – perrašoma dažniausiai remiantis fonetiniu principu, morfologiniu principu remiamasi tais atvejais, kai kalbama apie pozicinius kiekybinius balsių pokyčius; atskirose žodžio formose atsirandantis įvairavimas rašte nėra fiksuojamas. Autorė–informantė remiasi bendrinei kalbai būdingu grafemų inventoriumi – specifiniams panevėžiškių garsams atspindėti naujų grafemų nei kuriama, nei skolinamasi iš kitų kalbų ortografijos rinkinių. Autorės–informantės kalbinėje giminėje kirčio atitraukimas dažnai yra viena iš galūnių redukcijos priežasčių, tačiau kai rašte nežymimas nei kirtis, nei nukritus balsiui

likusi priebalsio palatalizacija, skaitytojui, ypač atstovaujančiam kitam lietuvių kalbos variantui, tampa pernelyg sunku aiškiai nustatyti, kokia gramatinė forma autorės-informantės fiksuota. Tai atskleidė ir percepcijos tyrimas. Autorinio tarminio grafolektos percepcijos tyrimo dalyvėms, sprendžiant iš jų sociolingvistinių portretų, aktyvios vartosenos požiūriu tarminis kodas yra labiau svetimas nei savas, bet jos turi galimybių įgyti percepcinės sakinio tarminio kodo patirties. Nors joms autorinis tarminis grafolektas holistiniu požiūriu ir buvo suprantamas, vis dėlto jo išversti į bendrinę kalbą visiškai tiksliai nepavyko. Dialekto perrašos variantiškas vertimas į bendrinę kalbą atskleidžia rašytinio tarmiškumo komunikacinį ribotumą. Būtina pabrėžti, kad tai nėra kritinis autorinio tarminio grafolektos įvertinimas, nes komunikacinis ribotumas turi ne tik trūkumų, bet ir pranašumų. Tarminis grafolektas atskirdamas pažymi, kitaip – nesuprastas ar iš dalies suprastas tarminis grafolektas už varianto bendruomenės ribų, bendruomenėje veikia (gali veikti) kaip visavertis kodas, kuriam netgi būdinga savotiška savireguliacija. Žinoma, šiuo aspektu rašytinio tarmiškumo tyrimas plėstinas ir gilintinas.

Tirtojo atvejo autorės-informantės pavyzdžiu galima grįsti įžvalgas dėl papras-tojo paskiros bendruomenės nario vaidmens konkretaus tarminio kodo gyvybin-gumo istorijoje. Tam tikru autorės-informantės ortografiniu sprendimu „susting-dytas“ panevėžiškių tarmiškumas, reprezentuojąs ir skiriamąsias, ir būdingąsias ypatybes, nebūtinai yra stebimojo laiko tarminio kodo gyvybingumo paliudijimas, nors tokį vertinimą grįstų tame pačiame diskurso fragmente koegzistuojančios tarminės ir netarminės ypatybės, nes rašoma taip, kaip tariama, o tariama įvairiai. Bet koku atveju reikia pripažinti, kad lokalus, t. y. pasiekiamas bendruomenėje (kad ir dalies jo narių), tarminių ypatybių „konservavimas“, kitaip nei kokie nors tarmių žodynai, gali turėti poveikį ypatybių sklaidai. Žinoma, siekiant tokių prie-laidų patvirtinimo, reikalingi didesnės aprėpties tyrimai.

ESMINIAI ŽODŽIAI: tarminis grafolektas, percepcija, dialekto perraša.

DAIVA ALIŪKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

daiva.aliukaite@lki.lt

VIOLETA MEILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

violeta.meiliunaite@lki.lt